

**Jaarverslag
2008**

Deel II
Capitulum Selectum

**Meer investeren
in milieu als maat-
regel tegen de
economische crisis**

Hubert David
&
Monique Sys

Minaaraad
milieu-en natuurraad
van Vlaanderen

2009|01

Meer investeren in milieu als maatregel tegen de economische crisis

Hubert David,
voorzitter van
de Minaraad

Monique Sys,
ondervoorzitter
van de Minaraad

Krachtlijnen	4	
Inleiding	6	
1 Een driedimensionale duurzaamheids crisis	9	
1.1 Van een financiële crisis naar een economische recessie	9	
1.2 De sociale crisis	11	
1.3 De milieucrisis gaat verder dan de opwarming van de aarde	16	
1.4 De milieu-impact van de economische crisis	18	
2 Welke oplossingen worden voorgesteld?	23	
2.1 De overheid als redder in nood	23	
2.2 De milieuaspecten van het anticrisisbeleid	25	
3 Het milieubeleid en de economische crisis	29	
3.1 'Geen spijt'-milieubeleid	29	
3.1.1 <i>Energie-efficiëntie</i>	29	
3.1.2 <i>Duurzaam materialenbeheer</i>	29	
3.1.3 <i>Sneller milieuvriendelijk normeren</i>	30	
3.1.4 <i>Afschaffen van milieuschadelijke subsidies</i>	30	
3.2 Milieuvriendelijk investeren	32	
3.2.1 <i>Investeringsbeleid in waterbeleid</i>	33	3
3.2.2 <i>Biodiversiteitsbeleid</i>	34	
3.2.3 <i>Hernieuwbare energie</i>	35	
3.2.4 <i>De banken inzetten voor een duurzaam en milieuvriendelijk investeringsbeleid</i>	36	
3.3 Groene tewerkstelling	36	
3.4 Milieuvriendelijk innoveren	39	
3.5 Milieuvriendelijk consumeren	42	

Krachtlijnen

De financieel-economische crisis mag niet losgezien worden van de milieucrisis en de sociale crisis waarmee we vandaag ook geconfronteerd worden. Alle drie zijn ze onlosmakelijk met elkaar verboden. Een eenzijdige of onvolledige beschrijving van de crisis leidt met alle zekerheid naar eenzijdige en onvolledige antwoorden. In deze tekst vertrekken we vanuit de vaststelling dat de drie dimensies van duurzame ontwikkeling in crisis zijn. Meer duurzame ontwikkeling, met maatregelen die verder gaan dan optimistische win-win-winoplossingen, is hierop het antwoord.

Overall ter wereld, ook in ons land, nemen overheden het initiatief om het 'vertrouwen te herstellen'. Hierbij worden ook heel wat milieumaatregelen voorgesteld. Hoewel er goede maatregelen op tafel liggen, zijn er ook die niet zullen bijdragen tot meer milieubescherming. Sommige maatregelen (zoals ondoordachte investeringen in wegeninfrastructuur) dreigen de milieu-impact zelfs te verergeren.

In deze tekst wordt onderzocht hoe het beter zou kunnen, hoe het milieubeleid kan bijdragen aan oplossingen om uit de economische crisis te komen. We focussen op de constructieve bijdrage die op Vlaams niveau kan gebeuren, echter zonder de illusie dat hiermee alle wereldproblemen kunnen opgelost worden. Vijf groepen van maatregelen worden voorgesteld:

- 1 **'Geen spijt'-milieubeleid.** Een belangrijk aantal milieumaatregelen is ook economisch gezien *common sense*. Heel wat maatregelen zoals energiebesparing of duurzaam materialenbeheer brengen geld op en creëren op die manier milieuvriendelijke economische welvaart.
- 2 **Milieuvriendelijk investeren.** De overheid is een belangrijke economische speler. Indien de aanzienlijke investeringsmiddelen van de overheid milieuvriendelijk ingezet worden, dan heeft dit een enorm hefboomeffect, inclusief de creatie van tewerkstelling. De aanleg van rioleringen en waterzuiveringsinstallaties, hernieuwbare energieprojecten en biodiversiteitsbeleid zijn prioritaire aandachtsgebieden. Ook de sterkere overheidscontrole van de banken moet ingezet worden om voor milieuvriendelijke investeringen te zorgen.

- 3 **Groene tewerkstelling.** Stijgende werkloosheid is een van de meest duidelijke negatieve gevolgen van de economische crisis. Het afstemmen van milieugerichte beleidsinitiatieven op de creatie van arbeidsplaatsen biedt heel veel kansen. Maar niet alle groene jobs zijn even milieuvriendelijk en niet alle groene jobs zijn goede jobs. Een waardige transitie is nodig waarbij groene jobcreatie aangepakt wordt in een integraal sociaal kader.
- 4 **Milieuvriendelijk innoveren.** Hoe kunnen we zorgen voor meer technologische innovatie die bijdraagt tot een beter milieu? Dit gebeurt niet automatisch. We stellen voor om het milieu- en innovatiebeleid beter op elkaar af te stemmen en om te trachten te vermijden dat de samenleving opgezadeld wordt met onduurzame technologieën. Hoewel nog geen bruikbare modellen beschikbaar zijn, moet onderzocht worden hoe maatschappelijke transities naar duurzame ontwikkeling gestimuleerd en georganiseerd kunnen worden.
- 5 **Milieuvriendelijk consumeren.** De economische crisis leidt tot een vertraging van de consumptie. Als we de consumptie meer gaan stimuleren dan gebeurt dit vanuit milieuoogpunt best enkel voor milieuvriendelijke producten. Het beïnvloeden van consumptiepatronen is echter geen eenvoudige opdracht. De meest directe manier is door regulerend op te treden, bijvoorbeeld door het verbieden van milieuschadelijke producten. Een zachtere aanpak is om de burgers beter te informeren. Bijvoorbeeld over hun energieconsumptie via slimme energiemeters, of door meer informatie te verstrekken over de milieu-impact van producten.

Deze maatregelen alleen zullen de economische crisis niet oplossen, maar ze kunnen wel bijdragen tot het duurzamer maken van onze samenleving. Er is vandaag alvast een breed maatschappelijk draagvlak om de crisis, in al zijn dimensies, aan te pakken. Deze kans mag niet gemist worden om ambitieuze maatregelen te nemen.

Inleiding

"A crisis is a terrible thing to waste."

Dit jaar wordt de Miniraad hervormd tot strategische adviesraad voor het milieu-, natuur en energiebeleid zoals voorzien in het project project 'Beter Bestuurlijk Beleid' voor de hervorming van de Vlaamse administratie. Een nieuwe Raad zal samengesteld worden, onder meer met een aantal nieuwe raadsorganisaties. Er komt ook een nieuwe regeling voor de aanstelling van de voorzitter en de ondervoorzitter. Met deze tekst willen we als voorzitter en ondervoorzitter afscheid nemen van de huidige Miniraad. Het is ons testament met een boodschap voor onze opvolgers: het milieu- en natuurbeleid moet steeds in een brede maatschappelijke context geplaatst worden. Vandaag is die context de economische crisis. Ook het milieubeleid kan en moet daarin een rol spelen.

De sterke aandacht voor de financieel-economische crisis dreigt de aandacht af te leiden van de veel bredere crisis waarmee we vandaag geconfronteerd worden. Dit is niet enkel een crisis van de banken en de economie: de drie dimensies van duurzame ontwikkeling zijn in crisis. De opwarming van de aarde heeft de aantasting van ons leefmilieu ongenadig op het voorplan gebracht. Maar niet louter het klimaat staat onder druk. Hetzelfde geldt voor de aantasting van de watervoorraden, de biodiversiteit, de luchtkwaliteit, enz. Ondertussen wordt ook onvoldoende vooruitgang geboekt met het oplossen van sociale problemen. Zowel in het noorden als in het zuiden neemt de ongelijkheid toe tussen rijk en arm, de bestrijding van de armoede boekt onvoldoende vooruitgang, er zijn steeds meer vluchtelingen en oncontroleerbare migratiestromen.

Als we een bijdrage willen leveren om uit de crisis te geraken, dan is het in eerste instantie belangrijk om de crisis juist te definiëren. In deze tekst vertrekken we vanuit een integrale benadering van de crisis. We houden rekening met zowel de economische, de sociale als de ecologische dimensies. Het heeft absoluut geen zin om maatregelen te nemen die ons uit het economische moeras halen, indien deze bijdragen aan nog meer ecologische verloedering en ongelijkheid. Op die manier kopen we enkel een beetje uitstel en doen we de eindrekening gewoon oplopen. De sociale, economische en ecologische aspecten van de crisis moeten tegelijkertijd aangepakt worden. Enkel via een beleid voor duurzame ontwikkeling zal er een oplossing gevonden worden die ook op termijn duurzaam is.

Met deze bijdrage onderzoeken we in het bijzonder hoe we vanuit het milieu- en natuurbeleid een bijdrage kunnen leveren om uit de huidige financieel-economische crisis te geraken. Een bijdrage die zorgt voor echte duurzame ontwikkeling. De toegevoegde waarde van de Minaraad ligt in de combinatie tussen een visie van experts en de input hierop vanuit de middenveldorganisaties die vertegenwoordigd zijn in de Raad. Op die manier hopen we een brede en maatschappelijke relevante bijdrage te leveren tot dit debat.

Dit document levert een inhoudelijke bijdrage, als *Capitum Selectum*, bij het Jaarverslag 2008 van de Minaraad. **Dit Capitum Selectum is geen advies van de Minaraad, maar is de verantwoordelijkheid van de auteurs. Het bindt de Minaraad noch zijn leden.** De auteurs danken de raadsorganisaties die meegewerkt hebben aan de voorbereiding en materiaal geleverd hebben voor de kaderstukjes in de tekst.

Hubert David
Voorzitter Minaraad

Monique Sys
Ondervoorzitter Minaraad

∞ Minaraad – Meer investeren in milieu als maatregel tegen de economische crisis

1 Een driedimensionale duurzaamheidscrisis

[1] **De drie dimensies van duurzame ontwikkeling zijn in crisis.** Vooraleer we het milieubeleid naar voor schuiven als (onderdeel van een) oplossing moeten we het probleem kennen. Een volledige definitie van de crisis is noodzakelijk. Een eenzijdige of onvolledige beschrijving van de crisis leidt met zekerheid naar eenzijdige en onvolledige antwoorden. In deze tekst vertrekken we vanuit de vaststelling dat de drie dimensies van duurzame ontwikkeling in crisis zijn. De financieel-economische crisis haalt vandaag volop de voorpagina's van de kranten. Dit doet echter geen afbreuk aan de onmiskenbare ecologische en sociale crisis die zich thans ook manifesteert.

Nog altijd wordt duurzame ontwikkeling teveel geïnterpreteerd als een optimistisch transitieverhaal waardoor we via win-win-winmaatregelen onze welvaart gaan verhogen. Dit zijn maatregelen waarbij men binnen één peiler van duurzame ontwikkeling enkel iets mag ondernemen indien er geen negatieve impact is op de andere twee. Wie geloofde in de droom van economische groei die het milieu zou beschermen en voor sociale rechtvaardigheid zou zorgen, wordt vandaag ruw met de realiteit geconfronteerd. De economie krimpt, de milieucrisis dringt bij steeds meer mensen door tot in de dagelijkse realiteit en de werkgelegenheid en sociale gelijkheid nemen af. Het beleid inzake duurzame ontwikkeling heeft dit niet kunnen voorkomen. Betekent dit dat we duurzame ontwikkeling aan de kant moeten zetten? Het antwoord hierop is meer dan ooit: neen. Het zal onmogelijk zijn om een degelijk antwoord op de crisis te vinden als dit niet vertrekt vanuit het respect voor de principes van duurzame ontwikkeling. De maatregelen zullen echter minder defensief moeten ingezet worden en verder moeten reiken dan optimistische win-win-winoplossingen.

1.1 Van een financiële crisis naar een economische recessie

9

[2] **Een kredietcrisis die leidde tot een vertrouwenscrisis in de financiële sector.** De kredietcrisis is de aanduiding voor de crisis op de financiële markten die ontstond in de zomer van 2007. De oorzaak was een crisis op de markt van Amerikaanse hypotheekleningen, veroorzaakt door een daling van de Amerikaanse huizenprijzen nadat in de jaren vóór 2007 op grote schaal te hoge hypotheekleningen waren verstrekt aan te financieel zwakke huizenkopers. Een stijging van de rente en de stagnering van de huizenmarkt leidde tot betalingsachterstanden. Dit gaf dan weer aanleiding tot problemen op de markt van beleggingsinstrumenten in dergelijke leningen. In de zomer van 2007 veroorzaakten deze problemen een crisis op de interbancaire geldmarkt.

In de loop van 2008 zagen de financiële instellingen zich opnieuw genoodzaakt grote afschrijvingen te rapporteren op hun activa. De overheid moest tussenkomen om banken (Bear Stearns en Merrill Lynch), grote hypotheekkopkopers (Freddie Mac en Fannie Mae) en verzekeraars (AIG) te redden. Een aantal andere Amerikaanse banken ging failliet (bv. Lehman Brothers) of werd door een overname voor een faillissement behoed. Sinds september 2008 sloeg de crisis over naar Europa en de rest van de wereld.

In Nederland en België werd Fortis door de crisis getroffen, hetgeen eerst leidde tot een deelname in Fortis van de Nederlandse, Belgische en Luxemburgse regering, en kort nadien tot een overname van alle Nederlandse Fortis-activiteiten door de Nederlandse regering. Daarna volgde de verkoop van het grootste deel van de Belgische en Luxemburgse Fortis-activiteiten aan BNP Paribas. Deze verkoop werd daarna teniet gedaan door de aandeelhouders, waarna er opnieuw onderhandeld moest worden. Ook KBC, Ethias en Dexia kregen steun van de Belgische overheden.

De aanduiding 'kredietcrisis' dekt niet de gehele lading van de crisis. Een kredietcrisis verwijst naar een beperkte beschikbaarheid van liquiditeiten en (langlopend) kapitaal. De problemen met de banken leidde (op een aantal tijdstippen) tot een algehele vertrouwenscrisis in de financiële sector.

- [3] **Aantasting van het economisch kapitaal.** Via een aantal mechanismen leidt de financiële crisis tot problemen in de reële economie. Vanwege hun verliezen, de noodzaak om hun solvabiliteitsratio te verhogen – met andere woorden om de schuldhefboom te verlagen – en het duurder worden van hun eigen financiering, worden banken ertoe gebracht hun kredietaanbod te beperken via een verruiming van hun marges en een verstrakking van de andere kredietvoorwaarden. Hierdoor worden leningen voor bedrijven en particulieren duurder. Het kelderen van de aandelenkoersen leidt bovendien tot negatieve vermogenseffecten op de particuliere consumptie. Mensen gaan minder consumeren. Dit draagt ook bij tot de stijging van de financieringskosten van bedrijven evenals tot de verhoging van de risico-

premies die vervat zijn in de rente op bankkrediet en op obligatieleningen. Ten slotte tast de crisis het vertrouwen aan zowel van consumenten die het voorzorgsparen opvoeren, als van bedrijfsleiders die investeringen en het aanwerven van personeel uitstellen.

In 2008 verzwakte de economische groei in België iets minder uitgesproken dan in de grote Europese landen: de groei van het Belgische BBP vertraagde van 2,6 tot 1,1%. De Nationale Bank voorspelt voor 2009 een krimp van het BBP met 1,9%. Dit is gelijk aan de verwachting voor de hele eurozone.¹

1.2 De sociale crisis

[4] **Aantasting van het sociaal kapitaal.** De sociale uitdaging waarvoor we staan op wereldvlak werd verwoord in de Millenniumdoelstellingen van de Verenigde Naties. In september 2000 gingen de regeringsleiders van 189 landen het engagement aan om tegen 2015 de ergste vormen van armoede en onderontwikkeling uit de wereld te bannen. Dit engagement kreeg de vorm van acht millenniumdoelstellingen:²

- 1 Het uitbannen van armoede en honger.
- 2 Het bereiken van een universele basiseducatie.
- 3 Gelijkaardigheid tussen mannen en vrouwen.
- 4 Kindersterfte tegengaan.
- 5 Het tegengaan van moedersterfte.
- 6 Het uitbannen van HIV/AIDS, malaria en andere ziekten.
- 7 Bescherming van het milieu, iedereen schoon drinkwater en minder mensen in sloppenwijken.
- 8 Het ontwikkelen van een wereldwijde samenwerking voor ontwikkeling.

¹ Nationale Bank van België, Economische indicatoren voor België, No 2009-08, 20 februari 2009.

² <http://www.un.org/millennium/declaration/ares552e.htm>

Reactie van ACV, ABVV en ACLVB

Dat deze economische crisis zich ook op sociaal vlak manifesteert, daar zijn de vakbonden zich terdege van bewust. Het aantal werklozen stijgt, herstructureringen zijn legio en meer en meer werknemers worden tijdelijk werkloos gesteld omwille van economische redenen. Maar een crisis kan ook kansen bieden. Daar waar de toegevoegde waarde groot is moet er gestimuleerd en geïnvesteerd worden. Het milieubeleid is daar zeker een voorbeeld van.

Daarom willen we een relancebeleid waarbij sociale noden en milieu-uitdagingen elkaar efficiënt aanvullen. Keynes stelde vast dat moderne economieën gedurende langere periodes te maken kunnen krijgen met onvoldoende vraag, wat leidt tot werkloosheid en armoede. De overheid moet dus de vraag stimuleren om de economie terug op gang te brengen. Op korte termijn moeten maatregelen genomen worden die geld beschikbaar maken voor consumptie en investeringen door de privésector en de overheid. Maar die investeringsstromen moeten gericht worden, zodat de maatregelen op korte termijn een eerste stap zijn naar een structurele vergroening van de economie op middellange termijn. Dergelijke strategie moet ervoor zorgen dat de uitweg uit de crisis duurzaam is in de tijd en sociaal rechtvaardig. Dit betekent investeren in energierenovatie van woningen maar ook in openbaar vervoer, duurzame infrastructuur, hernieuwbare energie, waterzuivering, enz.

De fundamentele maatschappelijke uitdaging bestaat er uiteindelijk in meer welvaart te creëren met minder grondstoffen, minder energie, minder afval en minder vervuiling. De technieken die vandaag gebruikt worden om energie en goederen te produceren,

om ons te verplaatsen en om te bouwen volstaan niet. We hebben nood aan een echt industrieel beleid voor het milieu. Milieu-innovatie en het bevorderen van hoogwaardige 'groene' werkgelegenheid moeten daarbij bovenaan de agenda staan. Met 'groene' werkgelegenheid duiden we uiteraard niet in de eerste plaats op de werkgelegenheid in een aantal milieugerelateerde 'niche-sectoren'. De geleidelijke structurele transformatie van de economie moet ervoor zorgen dat steeds meer jobs in de industrie, de handel en diensten bijdragen tot het behouden of het verbeteren van de milieukwaliteit zodat ze de facto 'groene jobs' worden. Verschuivingen in de werkgelegenheid zullen er zeker zijn, vooral binnen economische sectoren. De begeleiding van de werknemers uit die sectoren waar de veranderingen aanzienlijk zullen zijn moet veel meer aandacht krijgen. Aan de andere kant stellen we nu al een gebrek aan goed opgeleide werknemers vast voor de groeisectoren zoals energierenovatie in de bouwsector of de sector van de hernieuwbare energie. Vorming en opleiding, ook op de werkvloer, moeten hier tijdig op inspelen.

Maar ook jobcreatie is mogelijk. Tegen 2020 moeten ca. 40.000 mensen aan de slag zijn in de sector van de hernieuwbare energie. Een breed aanbod van energie-diensten aan huishoudens en ondernemingen moet leiden tot een aanzienlijk bijkomend werkgelegenheidspotentieel, niet in het minst voor doelgroepen die het moeilijk hebben op de arbeidsmarkt. Het sociaal overleg op alle niveaus en de zinvolle benutting van de strategische adviesraden zullen een cruciale rol spelen om dit sociaal-economisch transitieproces in goede banen te leiden.

In het *Millennium Development Goals Report 2008* wordt aangegeven dat er vooruitgang geboekt werd in vele landen in de wereld. Ook wordt benadrukt dat het mogelijk blijft om het doel 'de armoede uit de wereld te bannen' te realiseren, maar dat de economische crisis voor meer onzekerheid zorgt. De grootste uitdagingen blijven de armoede in sub-Sahara Afrika, de ondervoeding bij kinderen, de gendergelijkheid op school, goede jobs en meer deelname aan het beleid voor vrouwen en toegang tot sanitaire voorzieningen.

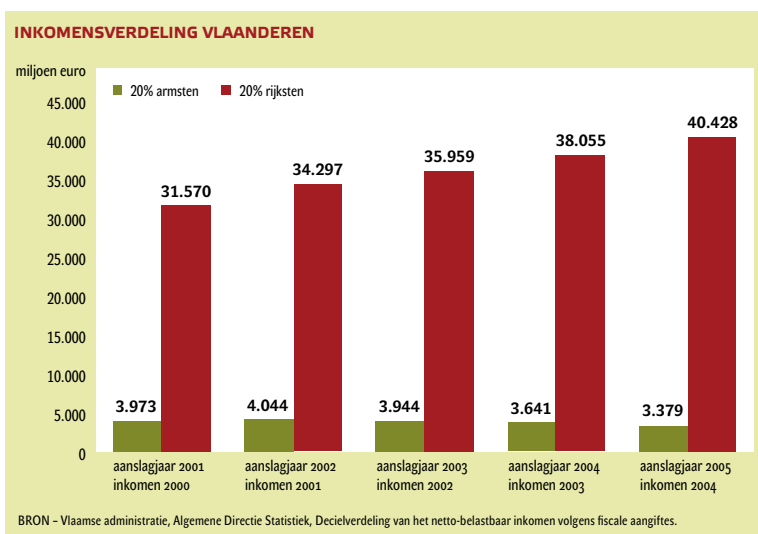
- [5] **Sociale ongelijkheid en de kredietcrisis.** De kredietcrisis en de daaropvolgende economische crisis hebben niet alleen sociale gevolgen zoals stijgende werkloosheid (zie § [6]). Alvast in de Verenigde Staten, waar de financiële crisis begon, bestaat er bovendien een verband in de omgekeerde richting. Bea Cantillon, directeur van het Centrum voor Sociaal Beleid - Herman Deleeck aan de Universiteit Antwerpen: *"Is het een toeval dat die in de VS ontstaan is? Een zeer rijk, maar ook een heel ongelijk land. Miljoenen armere Amerikanen waren bereid om zich diep in de schulden te steken om toch maar een huis te hebben dat een beetje gelijkt op dat van hun meer gefortuneerde landgenoten. Combineer dat met een zo goed als ongecontroleerd systeem van kredietverlening en je krijgt de ideale voedingsbodem voor de kredietcrisis."*³

³ De Tijd, 'Laat de parkeergarages niet opnieuw vollopen', interview met Bea Cantillon, 24 februari '09.

Hoewel de situatie in Vlaanderen helemaal niet vergelijkbaar is met deze in de VS⁴, tonen de beschikbare cijfergegevens aan dat ook in Vlaanderen de inkomensongelijkheid toeneemt. Figuur 1 geeft de meest recente gegevens van de statistische dienst van de Vlaamse overheid. Hieruit blijkt dat het inkomen van de 20% rijkste Vlamingen tussen 2000 en 2004 met 28% toenam. Het inkomen van de 20% armste Vlamingen daalde met 15%. Enkel de toename van het inkomen van de 20% rijkste Vlamingen sinds 2000 bedroeg in 2004 meer dan 2,5 maal het totale inkomen van de 20% armste Vlamingen. Omdat de gegevens slechts gaan tot 2004 is het effect van de financiële crisis niet opgenomen in deze grafiek.

Figuur 1

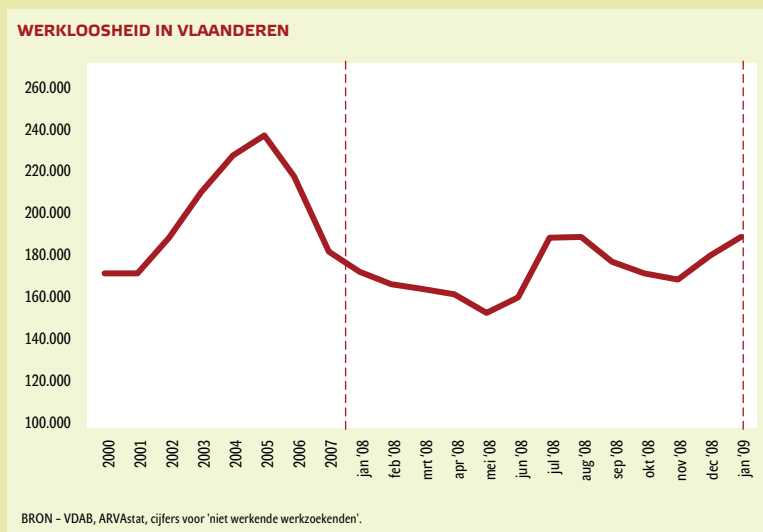

- 4 Er zijn geen problemen met hypotheekleningen in ons land. De problemen bij de Belgische banken werden in belangrijke mate veroorzaakt door buitenlandse factoren (o.a. de crisis in de VS).

[6] **De werkloosheid.** Een belangrijke manier om de sociale impact van de economische crisis te meten is via de werkloosheidscijfers. Volgens de cijfers van de Nationale Bank liep de 'geharmoniseerde werkloosheidsgraad' in 2008 terug ten opzichte van 2007, van 7,5 naar 7,1%. De tijdelijke werkloosheid nam al wel zichtbaar toe. Deze jaarcijfers verhullen evenwel een duidelijke verslechtering in de loop van het jaar; vooral tijdens het laatste kwartaal is de economische activiteit fors achteruitgegaan met een stijging van de werkloosheid tot gevolg. Zie figuur 2 voor de werkloosheid in Vlaanderen.

Figuur 2

1.3 De milieucrisis gaat verder dan de opwarming van de aarde

“The cost of natural decline dwarfs losses on the financial markets. It’s not only greater but it’s also continuous, it’s been happening every year, year after year.”⁵

[7] **Aantasting van het natuurlijk kapitaal.** De problemen die veroorzaakt worden door de aantasting van het leefmilieu kunnen onmogelijk in een paar paragrafen samengevat worden. De ontregeling van het klimaat, de aantasting van de biodiversiteit, de vervuiling van water, lucht en andere natuurlijke hulpbronnen zorgen voor een uitputting van het ‘natuurlijk kapitaal’ waarvan uiteindelijk alle leven op aarde afhangt. Het Europees Milieuagentschap heeft in een recent rapport acht belangrijke milieuvraagstukken voor Europa gepresenteerd.⁶ Het gaat om prioritaire vraagstukken op het vlak van klimaatverandering, natuur en biodiversiteit, het gebruik van natuurlijke hulpbronnen en gezondheid.

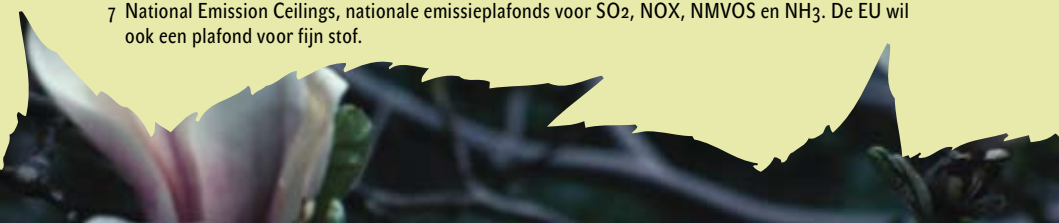
- 1 **Bestrijding van klimaatverandering.** De uitdaging is ondertussen gekend. De verandering van het klimaat tekent zich af als de grootste bedreiging die onze huidige samenleving heeft gekend. Om de opwarming van de aarde te beperken tot maximum 2°C moeten belangrijke reducties in de uitstoot van broeikasgassen gerealiseerd worden.
- 2 **Aanpassing aan klimaatverandering.** De opwarming van de aarde is ondertussen een feit en heeft reeds een belangrijke impact op onze samenleving. Vooral de toenemende droogte in het Zuiden van Europa, maar ook elders in de wereld, zorgt voor steeds meer problemen. De ontwikkelde landen hebben in dit opzicht een belangrijke verantwoordelijkheid ten opzichte van de armere landen. Strategieën voor aanpassing aan de klimaatverandering zullen een cruciaal onderdeel moeten vormen van elk toekomstig klimaatbeleid.
- 3 **Biodiversiteit.** De biodiversiteit verdwijnt in Europa, en in heel de wereld, in een alarmerend tempo. Europa zal zijn doelstelling om de achteruitgang in 2010 te stoppen niet halen. De biodiversiteit wordt ook door de klimaatverandering bedreigd als gevolg van areaal- en seizoensverschuivingen en door een sterke stijging van uitheemse plaagsoorten.

5 Pavan Sukhdev, leader of ‘The Economics of Ecosystems and Biodiversity’ project. BBC News, 10 October 2008.

6 Europees Milieuagentschap, EMA-Signalen 2009, belangrijke milieuvraagstukken voor Europa’, <http://www.eea.europa.eu/nl/publications/signals-2009>.

- 4 **Luchtvervuiling.** Vervuiling door fijn stof en ozon is een milieuprobleem dat Europa moeilijk onder controle krijgt. Jaarlijks worden de limieten in heel wat landen overschreden. Vijftien van de zevenentwintig EU-lidstaten zullen minstens één van de vier plafonds van de NEC-Richtlijn⁷ niet halen. De gezondheidsbaten verbonden aan een strenger beleid zijn aanzienlijk.
- 5 **Landbouw en milieu.** De helft van het bodemoppervlak van de EU wordt door landbouwers beheerd. Dat heeft een enorme invloed op de bodem, het water en de biodiversiteit in Europa. Uit recent onderzoek blijkt dat de landbouwsector de helft van het water verbruikt dat in het zuiden van Europa beschikbaar is. In de EU-15 is de landbouw verantwoordelijk voor bijna de helft van de stikstofvervuiling in rivieren, 94% van de ammoniakuitstoot en 9% van de totale broeikasgasemissies. Traditionele landbouwpraktijken hebben echter ons landschap gevormd en de dieren en planten die erin leven beïnvloed. Veel van onze zeldzaamste soorten zijn zelfs afhankelijk van de voortzetting van traditionele landbouwmethodes.
- 6 **Maritiem beheer.** Overbevissing, vervuiling en de klimaatverandering zorgen voor een dramatische situatie voor het visbestand in de zeeën. De meeste commercieel waardevolle vissoorten in Europa zijn zwaar overbevist en hun populaties zijn nu kleiner dan de veilige biologische aantallen. Tegen de achtergrond van het onmiskenbaar gebrek aan succes in het duurzame beheer van veel van de Europese visbestanden hebben mariene deskundigen opgeroepen tot een grondige herziening van het visserijbeleid, dat duidelijk het resultaat is van compromissen tussen landen. Het mariene milieu moet behandeld worden als een ecosysteem in plaats van een gebied dat onbeperkt commercieel geëxploiteerd kan worden.
- 7 **Bio-energie.** Bio-energie staat op het punt om 'big business' te worden. Het is nu al de belangrijkste hernieuwbare energiebron in Europa en de productie van bio-energie zal in de komende decennia waarschijnlijk sterk groeien. Grootschalige bio-energieproductie brengt echter aanzienlijke risico's met zich mee voor het milieu, vooral in verband met veranderingen in landgebruik. De bodem en planten zijn de twee grootste

⁷ National Emission Ceilings, nationale emissieplafonds voor SO₂, NO_x, NMVOS en NH₃. De EU wil ook een plafond voor fijn stof.

opslagplaatsen voor CO₂ op aarde. Ze bevatten twee maal zoveel CO₂ als onze dampkring. Als we bossen, veengebieden of grasland massaal zouden veranderen in velden voor de teelt van biobrandstofgewassen zou daar meer CO₂ uit vrijkomen dan er bespaard zou worden. Er moet een evenwicht gevonden worden tussen productie van voedsel, brandstof en vezels, zonder de ecosysteemdiensten aan te tasten.

8 **Afval.** Afval in alle soorten en maten reist tegenwoordig over de hele wereld. Steeds meer afval, vooral papier, plastic en metaal, wordt van ontwikkelde landen overgebracht naar landen waar de milieunormen minder streng zijn. De verwerking van dit afval leidt daar vaak tot schrijnende toestanden.

[8] **De milieudimensie van de crisis in Vlaanderen.** Vlaanderen, als sterk verstedelijkte, geïndustrialiseerde en welvarende regio ontsnapt zeker niet aan de gevolgen van de mondiale milieucrisis. Hoewel er op bepaalde terreinen vooruitgang geboekt wordt met de milieukwaliteit, blijft de uitdaging enorm. De uitstoot van broeikasgassen is nog maar net gestabiliseerd en voor de verdere belangrijke en noodzakelijke reducties zal nog een aanzienlijke inspanning geleverd moeten worden. Een gelijkaardige analyse kan gemaakt worden van de afvalproductie, de lucht- en waterkwaliteit. Het is alvast meer dan duidelijk dat de milieukwaliteit niet toelaat om in het licht van de economische crisis een ambitieus milieubeleid los te laten.

1.4 De milieu-impact van de economische crisis

[9] **Minder bedrijfsafval.** In Vlaanderen en in België gebeurde nog geen algemeen onderzoek naar de impact van de kredietcrisis op het milieu en op het milieubeleid. Het meest duidelijke gevolg van de economische crisis is de daling van de hoeveelheid bedrijfsafval. OVAM zag zich dan ook genoodzaakt om voor onbepaalde tijd alle 14 Vlaamse stortplaatsen te sluiten: *“Verschillende verbrandingsovens verwerken naast huishoudelijk afval ook nog een beetje bedrijfsafval, maar omdat de hoeveelheid bedrijfsafval door de crisis sterk is teruggelopen, kunnen we nu perfect al dat afval door de verbrandingsovens laten verwerken en hoeven we niks meer te storten. En daar geven we vanuit milieuoogpunt toch de voorkeur aan.”*⁸

De hoeveelheid huishoudelijk afval zou ondertussen ongewijzigd blijven.

8 Jan Verheyen, woordvoerder Ovam, in De Standaard op 11 maart '09.

Reactie van Bond Beter Leefmilieu

De huidige financiële en economische problemen zijn momenteel de meest zichtbare elementen van de crisis. In realiteit echter verbergt deze crisis het onderliggende probleem dat we met z'n allen op een onhoudbaar ontwikkelingspad zijn. Dit is geen recent gegeven; de Verenigde Naties kwamen 20 jaar geleden al tot deze vaststelling.

'A crisis is a terrible thing to waste' is dan ook terecht de openingsquote van dit capitulum selectum. De overheidsinspanningen om eerst en vooral de economie uit het slop te halen mogen niet als een geïsoleerd initiatief worden gezien. De crisis onthult namelijk vele opportuniteiten:

Het is een opportuniteit om niet enkel de economie de nodige stimulansen te geven maar, tegelijkertijd en op termijn zeker belangrijker, is het een kans om de eerste stappen te zetten naar een duurzamere ontwikkeling van onze maatschappij. Investerings- en hernieuwbare energie, energie-efficiëntie maatregelen, slimme energienetwerken, waterzuivering- en rioleringsinfrastructuur, vergroening van de overheidsaankopen en verduurzaming van het materiaalbeheer zijn evidente maatregelen die de broodnodige aanzet kunnen geven voor een koerswijziging naar een duurzamer ontwikkelingsmodel. Deze investeringen creëren niet enkel werkgelegenheid, maar op lange termijn ook een economische en ecologische toegevoegde waarde voor Vlaanderen.

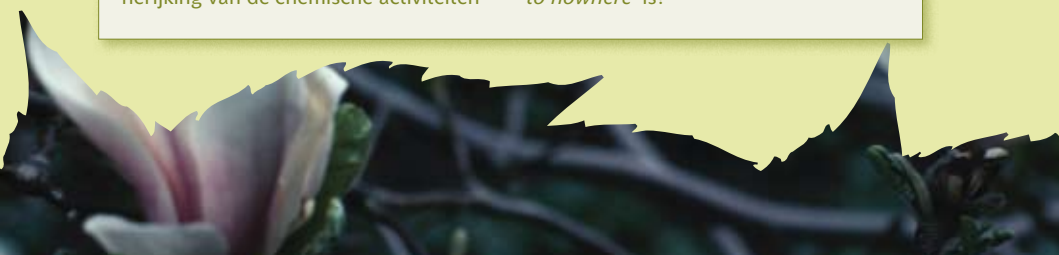
We denken ook aan de noodzakelijke herijking van de chemische activiteiten

in Vlaanderen. Enkel door vanaf vandaag via onderzoek en steun voor innovatie in te zetten op een meer groene en duurzame chemie, bestaat de kans om op langere termijn deze fundamentele industriële activiteit in Vlaanderen te behouden.

De crisis dwingt ons ook zuiniger om te springen met de middelen van de overheid. De eerste aandacht bij besparingen moet gaan naar het wegwerken van de niet-duurzame overheidsuitgaven, zoals onder meer het fiscaal stimuleren van het gebruik van bedrijfswagens. Deze maatregel knaagt niet enkel aan de overheidsfinanciën, maar doet ook wegen dichtslibben en ondermijnt de klimaat- en fijnstofdoelstellingen.

De crisis is eveneens een opportuniteit om stil te staan bij de vele geplande infrastructuurwerken die enkel het pad van niet-duurzame ontwikkeling zouden bestendigen. We denken hierbij aan de ondoordachte wijze waarop nieuwe 'missing links' in het wegennet naar voor worden geschoven, terwijl de afspraken over de uitbouw van het wegennet, zoals voorzien in het RSV, nog steeds op uitvoering wachten. We denken ook aan de vele plannen voor de bouw van bijkomende afvalverbrandingsinstallaties die de trend naar een meer geïntegreerde benadering van de materialen dreigt af te remmen.

Aandacht voor duurzaamheid zal het verschil uitmaken: is de huidige crisis een keerpunt in de geschiedenis, of is ze slechts een pauze op het huidige onduurzame pad dat uiteindelijk *'a road to nowhere'* is?

[10] **Op korte termijn positief, op lange termijn onzeker.** In Nederland hebben het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) en het Centraal Planbureau (CPB) op hoofdlijnen de belangrijkste effecten van de kredietcrisis op het Nederlandse klimaat- en energiebeleid in kaart gebracht.⁹ De voornaamste conclusies uit dit onderzoek zijn naar alle waarschijnlijkheid ook van toepassing op de situatie in Vlaanderen.

De gevolgen van de kredietcrisis voor het klimaat- en energiebeleid worden in het rapport besproken aan de hand van drie beleidsdoelstellingen:

- *Uitstoot van broeikasgassen:* Wereldwijd zal de uitstoot van kooldioxide (CO₂) minder snel groeien en mogelijk tijdelijk zelfs dalen. Door de kredietcrisis zullen de vraag naar en de productie van goederen en diensten namelijk teruglopen, en dus ook het energiegebruik. Hetzelfde geldt voor de uitstoot in Europa. De uitstoot van CO₂ in de sectoren die tot het ETS (*Europees Emissiehandel Systeem*) behoren is echter vastgelegd via de toewijzing van een hoeveelheid emissierechten aan de bedrijven. Wel zal de prijs van CO₂-emissierechten door de kredietcrisis dalen omdat de vraag naar energie terugloopt. De effecten op de emissies van andere broeikasgassen zoals methaan (CH₄) en lachgas (N₂O) lijken vooralsnog gering.
- *Energiebesparing:* Bij lagere of negatieve economische groei zal minder worden geïnvesteerd in energiebesparing. Dit effect wordt versterkt door de lagere energieprijzen. Dat geldt zowel voor de industrie (ETS-sectoren) als voor de andere sectoren (dienstensector, gebouwde omgeving, transport).
- *Hernieuwbare energie:* Hier zijn twee tegengestelde effecten. Het eerste effect is tijdelijk: door de kredietcrisis zullen investeringen in hernieuwbare energie – net als overige investeringen – teruglopen. Het tweede effect is langdurig: omdat de kredietcrisis de groei van het energiegebruik vertraagt, zijn er minder investeringen in hernieuwbare energie nodig om het beoogde aandeel van hernieuwbare energie te halen van 20% van het totale energiegebruik in 2020. Het effect van de kredietcrisis op de kosten van hernieuwbare energie is niet eenduidig te bepalen.

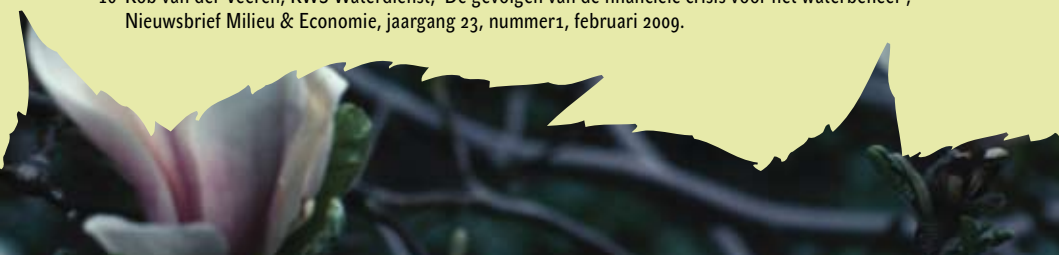
⁹ Centraal Planbureau en Planbureau voor de Leefomgeving, CPB/PBL-notitie, 'Effecten van de kredietcrisis op klimaat- en energiebeleid', 9 januari 2009.

De conclusie is dat de kredietcrisis in de Kyotoperiode (tot 2012) geen effect zal hebben op de netto-emissies van de ETS-sector, omdat daarvoor een vast plafond geldt. De omvang van het effect van de kredietcrisis op de emissies van de overige sectoren is onzeker. Dit komt door de tegengesteld werkende effecten van activiteitenvermindering door de teruglopende economie en de verminderde energiebesparing door de lagere energieprijzen. De verwachting is echter dat het volume-effect in de sectoren handel, diensten en transport groter is dan het effect van verminderde energiebesparing dat in de grootteorde van enkele tienden van procenten ligt. De planbureaus CPB/PBL komen tot de conclusie dat het door de lagere economische groei gemakkelijker zal zijn om de Kyotodoelstelling te halen. Met betrekking tot de doelstellingen op langere termijn (2020) zijn de conclusies niet eenduidig. Deze onzekerheid komt doordat er veel tegengestelde effecten zijn.

[11] **De crisis als argument om de milieubeleid af te zwakken.** Economisten van de Nederlandse Rijkswaterstaat hebben onderzocht wat de gevolgen van de financiële crisis zijn voor het waterbeheer in Nederland.¹⁰ Zij suggereren dat de economische crisis gebruikt kan worden als argument om geen bijkomend milieubeleid in te voeren of om het bestaande milieubeleid te versoepelen. Dit gaat uit van de redenering dat milieubeleid voor bijkomende lasten zorgt die de winstgevendheid van de bedrijven (en de inkomens van de gezinnen) vermindert.

De economische crisis zou bedrijven ook onder druk kunnen zetten om te besparen op milieumaatregelen zoals afvalverwerking en de installatie en het onderhoud van emissiefilters. Bij particulieren kan de economische crisis bijvoorbeeld aanleiding geven tot meer sluikstorten of illegale houtkap. Dergelijke praktijken kunnen enkel vermeden worden door een effectieve handhaving van het milieubeleid.

10 Rob van der Veeren, RWS Waterdienst, 'De gevolgen van de financiële crisis voor het waterbeheer', Nieuwsbrief Milieu & Economie, jaargang 23, nummer1, februari 2009.

2 Welke oplossingen worden voorgesteld?

2.1 De overheid als redder in nood

[12] **Vertrouwenwekkende maatregelen.** Op alle bestuursniveaus, van het wereldwijde (G20) tot het regionale, worden plannen voorgesteld die een antwoord moeten bieden aan de crisis. Alles draait hierbij rond het creëren van vertrouwen in de economie. In deze tekst gaan we niet in op de zeer technische maatregelen om de financiële crisis aan te pakken. We kijken vooral naar de anticrisismaatregelen die vanuit milieuoogpunt relevant zijn.

[13] **Vlaamse Regering.** Op 14 november 2008 presenteerde de Vlaamse Regering een plan met maatregelen om het vertrouwen van de burgers en ondernemingen in het financieel-economische weefsel te herstellen.¹¹ De Vlaamse Regering benadrukte het belang van overleg met de sociale partners en de afstemming van de acties met de andere beleidsniveaus. De Vlaamse Regering heeft hiervoor 842 miljoen euro uitgetrokken. De concrete voorstellen kunnen tot drie krachtlijnen teruggebracht worden: (1) de versterking van de kredietverstrekking aan bedrijven in het kader van een versterkt flankerend economisch beleid, (2) de versterking van het activerend arbeidsmarktbeleid o.m. inzake herstructureringen en (3) het versnellen en versterken van de publieke en private investeringen.

[14] **Pact 2020.** Het Pact 2020, opgezet binnen Vlaanderen in Actie (ViA), is een socio-economisch actieplan van de Vlaamse Regering. Hoewel het goedgekeurd werd in volle crisis, is het geen expliciet antwoord op de economische crisis.¹² Het sluit aan bij de Europese Lissabonstrategie om van Europa de meest competitieve en dynamische kenniseconomie van de wereld te maken. Het doel van ViA is om Vlaanderen tegen 2020 naar de top vijf van Europese regio's te leiden. Vlaanderen moet excelleren op elk maatschappelijk domein: wetenschappelijk, economisch, ecologisch, onderwijskundig, sociaal, internationaal en bestuursmatig. Om de uitvoering te verzekeren, lanceerde ViA op 20 januari 2009 het Pact 2020. Het Pact 2020 bevat doelstellingen met concrete streefcijfers. Het werd door alle maatschappelijke partners en de Vlaamse Regering ondertekend.

11 http://www.vlaanderen.be/servlet/Satellite?pagename=nieuwsberichten%2FNB_Nieuwsbericht%2FNieuwsbericht&cid=1225260283860

12 Het woord 'crisis' wordt niet vermeld op de website of in de documenten van ViA.

[15] **De federale regering.** Op 11 december 2008 presenteerde de federale regering het 'Relanceplan: herstel het vertrouwen'.¹³ De federale regering richt zijn inspanningen op vier assen:

- 1 Aanpakken van de financiële en bancaire crisis;
- 2 Versterken van de duurzame sociaaleconomische hefboomen en investeringen in het leefmilieu;
- 3 Competitiviteit van de bedrijven, werkgelegenheid en een goed sociaal klimaat;
- 4 De duurzame sanering van de overheidsfinanciën veiligstellen.

[16] **Europese Unie.** Ook de Europese Unie heeft een groot herstelplan opgesteld om Europa uit de huidige economische crisis te halen.¹⁴ Het plan heeft twee pijlers die elkaar versterken. De eerste pijler omvat maatregelen op korte termijn om de vraag te stimuleren, banen te behouden en het vertrouwen te herstellen. De tweede pijler bestaat uit investeringen die op langere termijn voor meer groei en duurzame welvaart moeten zorgen. In het plan wordt gepleit voor een tijdige, doelgerichte en tijdelijke budgettaire stimulans van ongeveer 200 miljard euro, of 1,5% van het BBP in de EU. Daarvoor zouden zowel de nationale begrotingen (ongeveer 170 miljard euro, 1,2% van het BBP) als de begrotingen van de EU en de Europese Investeringsbank worden aangesproken (ongeveer 30 miljard euro, 0,3% van het BBP).

In het Europees herstelplan staan concrete maatregelen om ondernemerschap, onderzoek en innovatie te promoten, onder meer in de automobiëlbranche en het bouwbedrijf. Het herstelplan moedigt ook aan om de aanpak van de klimaatverandering te laten gepaard gaan met het scheppen van broodnodige werkgelegenheid, bijvoorbeeld door strategische investeringen in energiezuinige gebouwen en technologieën.

¹³ http://www.belgium.be/nl/binaries/herstelplan_tcm117-29600.pdf

¹⁴ Europese Commissie, Mededeling van de Commissie aan de Europese Raad 'Een Europees economisch herstelplan', Brussel, 26 november 2008, COM(2008) 800 definitief.

Reactie van UNIZO

De keuze voor slimme energiemeters en slimme elektriciteitsnetten zal het voor burgers en KMO's mogelijk maken om traditionele elektriciteitsproductie te combineren met decentrale, hernieuwbare energieproductie. Een efficiënter gebruik van nieuwe, energiezuinige toestellen wordt mogelijk, evenals een waaier van tarifieringsmogelijkheden (niet enkel dag/nacht). Efficiënter omgaan met energie is voor elke KMO interessant. Door slimme netten komt er ook een ganse markt vrij voor KMO-producten, software en diensten voor intelligente regeling, sturing, interfaces, domotica, energie-opslag, systeemintegratie, elektrische warmtepompen, enz. Nieuwe, uitgebreide mogelijkheden dus voor producenten, dienstenbedrijven, installateurs en aannemers, alsook mogelijkheden om die later te vermarkten op (niet-Europese) exportmarkten.

De Vlaamse overheid zou ook meer kunnen doen voor KMO's met

verontreinigde terreinen die het statuut van 'onschuldige eigenaar' verkregen hebben. Vaak worden hun toekomstkansen nu gehypothekerd omdat ze al jarenlang wachten op de overheid om de vereiste saneringsacties uit te voeren. Ondertussen kunnen ze geen uitbreidingswerken en/of diversificaties doen. Voor andere KMO's die ook met een verontreinigde bodem kampen maar niet het statuut van 'onschuldig eigenaar' hebben, en die het – zeker in de huidige crisistijden – moeilijk hebben om het hoofd boven water te houden, zou de Vlaamse overheid een concrete cofinancieringsregeling moeten uitwerken. Zo'n cofinancieringsregime kan zelfs als een steunregime dat onder de 'de minimis' valt, d.w.z. max. € 200.000 per drie jaar per onderneming. Met een totaal jaarlijks bedrag van 30 à 40 miljoen euro voor cofinanciering zouden al heel wat KMO's kunnen geholpen worden in deze donkere crisistijden.

2.2 De milieuspecten van het anticrisisbeleid

- [17] **Investeren, innoveren en versoepelen in Vlaanderen.** De hoofdmoot van de Vlaamse milieugerelateerde anticrisismaatregelen heeft betrekking op overheidsinvesteringen. Bestaande investeringsmaatregelen die milieu-relevant zijn krijgen extra aandacht. Voorbeelden zijn de investeringen in geluidschermen en de waterbeheersings- en waterzuiveringswerken. Vervolgens gaat er ook heel wat aandacht naar het versoepelen van de procedures om overheidsinvesteringen effectief te realiseren. Bestaande beslissingsprocedures worden als te log ervaren. Hierbij wordt vooral de milieu-effectrapportage (MER) in het vizier genomen.

Bij de initiatieven die door de Vlaamse Regering getrokken worden onder de noemer 'Vlaanderen in Actie' en Pact 2020 kan er verwezen worden naar de aandacht voor duurzame ontwikkeling die als een horizontale bekommernis door het project loopt. Positief is alvast dat er duidelijke doelstellingen naar voor geschoven worden om de kwaliteit van het leefmilieu te beschermen. De koppeling van deze milieudoelstellingen met de concrete projecten ligt moeilijker. Het meest expliciet zou dit moeten zijn bij de doorbraak 'groen stedengewest'. Ondanks de naam gaat dit project echter alleen over intelligente elektriciteitsnetwerken. Aan het belang hiervan in de toekomstige milieuvriendelijke energievoorziening in Vlaanderen kan niet getwijfeld worden, maar dit is op zich onvoldoende om te spreken over een milieugericht anticrisisbeleid. Ook de milieu-impact van het Vlaamse logistieke beleid kan aanleiding geven tot discussie.

[18] **Groene Vlaamse technologie.** De Vlaamse overheid gaat de samenwerking tussen een aantal onderzoekscentra en industriële bedrijven ondersteunen.¹⁵ Minister van Economie, Patricia Ceysens, trekt 37 miljoen euro uit voor vijf projecten die voortvloeien uit voorbereidend studiewerk van de Vlaamse Raad voor Wetenschapsbeleid (VRWB) en die verder geconcretiseerd werden in de schoot van Agoria, de sectorfederatie van de technologische industrie, en de werkgeversorganisatie Voka.

Een eerste project focust op het ontwikkelen van nieuwe (organische) zonnecellen die niet alleen goedkoper en efficiënter zijn, maar ook flexibeler inzetbaar. Ook voor windenergie is een samenwerkingsproject op poten gezet. Het gaat om de bouw van een 'testwindmolen' die zal worden blootgesteld aan extreme temperaturen en weersomstandigheden. Een derde project is de bouw van een pilootinstallatie in de Gentse Kanaalzone voor de productie van duurzame biobrandstoffen. Een volgend onderzoeksproject spitst zich toe op waterstof als energiedrager. En tot slot worden de krachten gebundeld om 'slimme netwerken' (*smart grids*) te ontwikkelen om toe te laten dat mensen en bedrijven zelf energie produceren en op het net aansluiten.

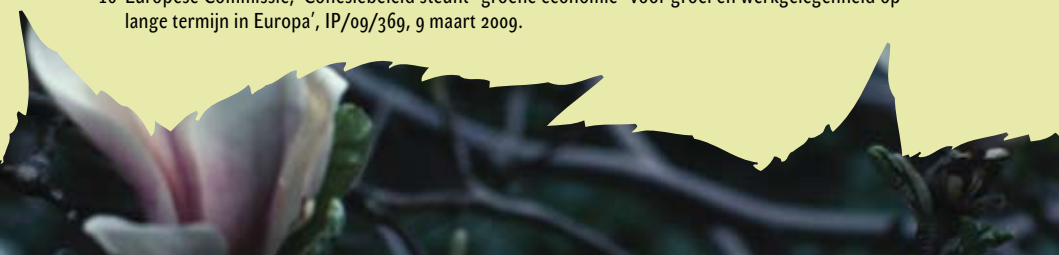
15 De Tijd, 'Ceysens drijft industrie in armen onderzoekers', 6 maart '09.

[19] **Meer investeren en ondersteunen van de consumptie op federaal niveau.**

Ook de federale overheid kiest ervoor om de economie te ondersteunen via investeringen. Energiebesparende investeringen zullen ondersteund worden via leningen van het Fonds voor de Reductie van de Globale Energiekost. Milieugerelateerde investeringen zullen plaatsvinden in openbaar vervoer. Daarnaast wil de federale overheid de consumptie ondersteunen door een btw-verlaging in de bouwsector (echter zonder duurzaamheids- of milieucriteria op te leggen). Milieugerichte consumptie zal gesteund worden door de invoering van ecocheques.

[20] **Groene Europese investeringen in het cohesiebeleid.** Binnen het budget voor het cohesiebeleid zal 105 miljard euro in de 'groene economie' worden geïnvesteerd.¹⁶ Dit budget vertegenwoordigt meer dan 30% van de begroting voor regionaal beleid voor de periode 2007-2013. Volgens de Europese Commissie biedt deze investering een stevige basis voor het scheppen van banen en moet het ervoor zorgen dat Europa zijn mondiale leidersrol op het gebied van groene technologieën kan bewaren. Het bedrag van 105 miljard euro dat nu voor groene projecten en werkgelegenheid is uitgetrokken, is bijna drie keer zo hoog als het bedrag dat in de begrotingsperiode 2000-2006 beschikbaar was. Een groot deel van het bedrag (54 miljard euro) is bedoeld om de lidstaten te helpen om aan de milieuwetgeving van de EU te voldoen. Alleen al voor de verbetering van het water- en het afvalbeheer is 28 miljard euro uitgetrokken. Voor België is er 302,8 miljoen euro voorzien in de Europese cohesiemiddelen.

¹⁶ Europese Commissie, 'Cohesiebeleid steunt "groene economie" voor groei en werkgelegenheid op lange termijn in Europa', IP/09/369, 9 maart 2009.

3 Het milieubeleid en de economische crisis

3.1 'Geen spijt'-milieubeleid

Binnen het milieubeleid zijn er maatregelen die genomen kunnen worden zonder extra kosten (of met zeer korte terugverdientermijnen). Dit geldt zowel voor burgers als voor bedrijven. Deze maatregelen dragen bij tot de milieukwaliteit en zorgen bovendien voor bijkomende economische welvaart. Er kan echter nog een stap verder gezet worden dan de economische terugverdientermijn om bepaalde maatregelen te nemen. Onder de 'geen spijt'-maatregelen horen eveneens maatregelen thuis die goedkoper zijn dan de kostprijs van 'geen beleid' (*cost of non-action*). Hieronder volgt een overzicht van een aantal milieubeleidsmaatregelen die in deze categorie passen.

3.1.1 Energie-efficiëntie

[21] **E-peil.** Een belangrijke les uit de kredietcrisis is dat er moet bespaard worden. Vanuit milieuoogpunt ligt het dan ook voor de hand om volop in te zetten op energiebesparing. Dergelijke maatregelen zorgen vaak voor kostenbesparing en minder CO₂ uitstoot. Een voorbeeld van een maatregel is het opleggen van een E-peil E-60 voor woningen. Volgens het Centrum Duurzaam Bouwen (CeDuBo) ligt het economisch optimum (de laagste kostprijs per maand voor hypotheek en energierekening samen) bij een E-peil van om en bij 60 en een K-peil tussen 25 en 30.¹⁷ Er zijn natuurlijk grote verschillen tussen huizen, en het economisch optimum hangt af van verschillende factoren zoals de energieprijzen en de subsidieregimes. De woningen die vandaag gebouwd worden halen een gemiddeld E-peil van E-89.

3.1.2 Duurzaam materialenbeheer

[22] **Eco-efficiëntie en groen aankoopbeleid.** Het efficiëntieverhaal mag echter niet beperkt worden tot energiebesparen. Vaak kan ook op andere grondstoffen (water, materialen, enz.) bespaard worden zonder dat dit veel kost (of zelfs winst oplevert). Een belangrijk bijkomend aandachtspunt zijn de afvalstromen. Het optimaal ontwikkelen van producten waarbij de afvalfase van een product integraal meegenomen wordt in het ontwerp, wordt de *cradle to cradle* (wieg tot wieg) filosofie genoemd. De centrale gedachte hiervan is dat alle gebruikte materialen na hun leven in het ene product, nuttig kunnen worden ingezet in een ander product. Het verschil met conventioneel hergebruik is dat er geen kwaliteitsverlies is en geen restproducten die alsnog gestort worden.

29

17 CeDuBO, 'Bouwen voor/aan de Toekomst, 21 duurzame tips voor de 21ste eeuw'. http://www.cedubo.be/index.cfm?no1=duurzaam_bouwen&no2=brochure_duurzaam_bouwen

In Vlaanderen wordt op dit vlak vooral door de administratie OVAM aan de kar getrokken. In de missie van OVAM wordt verwezen naar *“het bevorderen van de kwaliteit van producten en productieprocessen met aandacht voor kwalitatieve en kwantitatieve preventie zowel op het vlak van het gebruik en verbruik van grondstoffen, de productie van afval als het verspreiden van milieugevaarlijke stoffen.”* Een programma rond eco-efficiëntie (de opvolger van de vroegere presti-programma’s) wil bedrijven bijstaan om winst voor het bedrijf te verzoenen met winst voor het milieu.

- [23] **Duurzaam aankoopbeleid.** Via het eigen aankoopbeleid kan de overheid de ontwikkeling van duurzame producten stimuleren. De Vlaamse Regering ondersteunt deze aanpak. Op 5 september '08 werden de krachtlijnen vastgelegd voor het actieplan duurzame overheidsopdrachten met als doel het structureel uitbouwen van het duurzaam aankoopbeleid bij de Vlaamse overheid.¹⁸ De uitwerking van een beleid rond duurzame overheidsopdrachten maakt deel uit van de voorbeeldfunctie van de Vlaamse overheid. Met dit actieplan kan werk gemaakt worden van duurzame overheidsaankopen.

3.1.3 *Sneller milieuvriendelijk normeren*

- [24] **Choice editing.** Er bestaan ook win-winoplossingen inzake productbeleid. Sommige producten, waarvoor milieuvriendelijke alternatieven bestaan kunnen verboden worden (bij voorkeur met een zo kort mogelijke transitieperiode). Het voorbeeld bij uitstek zijn de gloeilampen. Dit soort maatregelen wordt soms *‘choice editing’* genoemd.¹⁹ Indien iedereen overtuigd is van de nood aan duurzame producten, dan moeten de onduurzame producten gewoon uit de rekken gehaald worden. Dit maakt het gemakkelijker voor de consumenten om te kiezen.

3.1.4 *Afschaffen van milieuschadelijke subsidies*

- [25] **Subsidies met een negatieve impact op het milieu.** Een belangrijk voorbeeld van ‘geen spijt’-milieubeleid is het afschaffen van overheidssubsidies die een negatieve impact hebben op het milieu. Dergelijke subsidies zijn een inefficiënte besteding van de beperkte beschikbare overheidsmiddelen.²⁰ Voorbeelden van perverse subsidies zijn de steun voor het gebruik

18 Persmededeling van de Vlaamse Regering van 5 september 2009.

19 Ed Mayo (UK National Consumer Council): “Choice editing for sustainability can be about cutting out unnecessarily damaging products. People get the assurance that the issues they care about are considered, rather than facing the demand that they grapple with those complexities themselves.”

20 Het begrip ‘subsidie’ moet ruim geïnterpreteerd worden. In een studie van het Institute for European Environmental Policy (IEEP) et.al. “Reforming environmental harmful subsidies”, 19 maart 2007, wordt de volgende definitie gegeven: “a result of a government action or non-action that confers an advantage on consumers or producers, in order to supplement their income or lower their costs, but in doing so, discriminates against sound environmental practices.”

van steenkool²¹ of het niet-belasten van vliegtuigkerosine. Ook het belastingverschil tussen benzine en diesel (een impliciete subsidie) heeft in landen zoals België geleid tot een zeer sterke groei van de dieselvloot die een zwaardere milieu-impact heeft dan benzinewagens. Een ander voorbeeld is het belastingregime voor bedrijfswagens (dat gebruik wordt als alternatief voor de hoge loonkost) maar dat leidt tot een veel intensiever gebruik van deze voertuigen (zeker in combinatie met een tankkaart).

Reactie van Natuurpunt

Ecosysteemdiensteconomie

De actuele crisis is een crisis van een economie die niet duurzaam is. Daarom moet gericht gewerkt worden aan de (her)opbouw van de fundamenten van de welvaart. En dat zijn onder meer de ecosysteemdiensten. Terug naar de natuur is geen romantische revival, maar een economische noodzaak. Diverse instanties pleiten voor een Green New Deal, groene investeringen in het behoud, het herstel of de ontwikkeling van natuur. Het zelfreinigend vermogen van natuurlijke waterlopen, de schone lucht van bossen, de koolstofopslag in venen en moerassen, de natuurlijke bevruchting door wilde bijen, de bodemvruchtbaarheid door bodemorganismen, de ontspannende rust van stiltegebieden geven een gegarandeerd langjarig rendement. Een Green New Deal kan

ook in Vlaanderen een bijdrage leveren aan een duurzame uitweg uit de economische en ecologische crisis. Groene investeringen zullen zich op de eerste plaats moeten concentreren op de aanpak van de klimaatwijziging, integraal waterbeheer, duurzaam landgebruik en natuurbeheer en landschapszorg. In het Pact 2020 zijn er bescheiden aanzetten gegeven, met vooral aandacht voor de klimaatwijziging. De andere thema's komen minder aan bod. Maar dat betekent niet dat er geen uitgewerkte voorstellen en bruikbare projecten in de kast liggen. Maatregelen in het kader van bekkenbeheerplannen, projecten van natuur- en landinrichting, natuurrichtplannen, initiatieven voor plattelandsontwikkeling, enz. wachten op budgettaire middelen en uitvoering.

Het afschaffen van dergelijke milieuschadelijke subsidies geeft aanleiding tot de volgende potentiële voordelen:

- een subsidiehervorming maakt meer geld beschikbaar voor milieuvriendelijke investeringen die bovendien bijkomende tewerkstelling kan creëren;
- een subsidiehervorming kan de 'lock in' van bepaalde (milieuschadelijke) technologieën opheffen en zo de rem op innovatie wegnemen;²²
- een subsidiehervorming kan de grondstoffenefficiëntie van productie en consumptie verbeteren en zo de milieu-impact verminderen.

21 In veel landen, waaronder België, is deze subsidie teruggedraaid, maar in andere landen zoals Duitsland, Spanje, Frankrijk en Polen wordt het gebruik van steenkool nog steeds gesubsidieerd.

22 'Lock-in' verwijst naar het Engelse woord voor opgesloten of vastgezet. Eens een bepaalde technologie of infrastructuur aanwezig is, kan het moeilijk zijn (o.a. wegens te duur) voor betere alternatieven om door te breken.

De mate waarin het afschaffen van milieuschadelijke subsidies aanleiding geeft tot onmiddellijke milieu- en economische winst is echter van veel factoren afhankelijk. Het gaat om de specifieke kenmerken van de subsidie, het bestaan van andere gerelateerde beleidsmaatregelen en (vooral) de socio-economische context waarbinnen de subsidie gegeven wordt. De IEEP-studie benadrukt dat de noodzaak voor bijkomend onderzoek niet gebruikt mag worden als excuus om niet van start te gaan met maatregelen. In België/Vlaanderen lijkt vooral de hervorming van het belastingregime voor bedrijfswagens een prioriteit.

3.2 Milieuvriendelijk investeren

[26] **Overheidsuitgaven moeten op tijd effect hebben, tijdelijk zijn en doelgericht zijn.** Zoals in het vorige hoofdstuk werd aangegeven bestaat het antwoord van de overheid grotendeels uit maatregelen die betaald moeten worden met overheidsmiddelen. Door de aanzienlijke omvang van de crisis zijn ook de budgetten die door de overheden vrijgemaakt moeten worden enorm. De overheid kan echter niet onbeperkt schulden aangaan om de economische crisis te keren. Het gaat uiteindelijk over overheidschulden die ooit via belastingsgeld terugbetaald moeten worden.

In een rapport van het Centraal Planbureau en het Planbureau voor de Leefomgeving (beide uit Nederland) benadrukten de auteurs een aantal voorwaarden om de economie te stimuleren via extra overheidsuitgaven.²³ Om de terugval van de werkgelegenheid en de economische groei te verminderen moeten de extra overheidsuitgaven:

- 1 **Op tijd effect hebben.** De uitgaven die gedaan worden moeten onmiddellijk (en liefst op duurzame wijze) een invloed hebben op de economische activiteit. Een voorbeeld hiervan is de premie om daken te isoleren. Die heeft direct effect. Een jobkorting die op een spaarrekening wordt gezet heeft dit niet.
- 2 **Tijdelijk zijn.** Maatregelen mogen geen structurele en permanente onevenwichten creëren in de overheidsfinanciën en het overheidsbeleid in het algemeen.
- 3 **Doelgericht zijn.** Deze voorwaarde spreekt voor zich. Indien een maatregel bijvoorbeeld bedoeld is om milieuvriendelijke economische activiteiten te stimuleren, dan moet dit ook in de praktijk gebeuren. De vraag kan gesteld worden of bijvoorbeeld het subsidiëren via de ecocheque

23 CPB/PBL-notitie, 'Effecten van de kredietcrisis op klimaat- en energiebeleid', 9 januari 2009.

van producten uit de bloemisterij, de boomkwekerij en tuinaanleg per definitie ecologisch of milieuvriendelijk, dus doelgericht is.

Deze drie criteria kunnen gebruikt worden om, waar mogelijk, de maatregelen te toetsen die vanuit het milieubeleid voorgesteld worden.

[27] **Selectief investeren in infrastructuurprojecten.** Geïnspireerd op de ideeën van John Maynard Keynes, wordt de overheid aangespoord om de economie aan te sporen via grote overheidsinvesteringen. Het voorbeeld bij uitstek zijn investeringen in infrastructuur. Hierbij gaat het dan om wegen, bruggen, openbaar vervoer, enz. maar ook om milieu-investeringen zoals bijvoorbeeld afvalverbrandingsinstallaties. Net zoals bij technologische innovatie bestaat ook bij het investeringsbeleid van de overheid een groot risico om de ‘verkeerde’ oplossingen te kiezen. Investeringsprogramma’s in infrastructuur moeten zeer doordacht gebeuren omdat dergelijke projecten (wegen, energieproductie, afvalverwerking, enz.) meerdere decennia meegaan. Investeringen in onduurzame projecten (waarbij de volledige levenscyclus van projecten in rekening zou moeten genomen worden) kunnen leiden tot nefaste *lock-in* situaties. De samenleving zit dan voor lange opgezadeld met wegen, gebouwen of installaties die een duurzaam beleid moeilijk of zelfs onmogelijk maken.

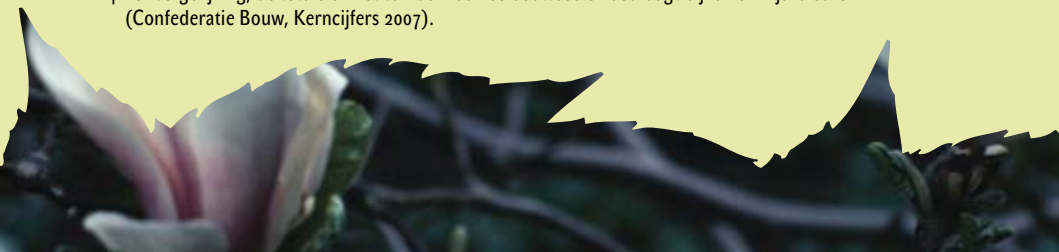
3.2.1 *Investeringen in waterbeleid*

[28] **Rioleringswerken en waterzuivering.** Het overgrote deel van het milieubudget van Vlaanderen gaat naar de bestrijding van oppervlaktewaterverontreiniging. In 2008 was het budget voor oppervlaktewaterverontreiniging goed voor 769,5 miljoen euro. Dit is 60% van het milieubudget van de Vlaamse overheid. Vlaanderen voldoet echter nog niet aan de door Europa opgelegde normen. Bijkomende investeringen blijven noodzakelijk, vooral voor de uitbouw van het gemeentelijk rioleringsnet.

33

Met deze 0,8 miljard euro aan investeringen in rioleringen en waterzuiveringsinstallaties heeft de Vlaamse overheid een niet onbelangrijke impact op de economie.²⁴ Deze investeringen kunnen gezien worden als milieuvriendelijke economie-ondersteunende maatregelen van de overheid. Er

24 Ter vergelijking, de totale omzet van de Vlaamse bouwsector bedraagt bijna 28 miljard euro (Confederatie Bouw, Kerncijfers 2007).

zijn ook zeer veel jobs verbonden aan deze investeringen. De permanente werkgelegenheid in de Vlaamse watersector wordt door onderzoekers van de Universiteit Gent geschat op 3350 in de drinkwatersector, 750 directe en 7000 indirecte jobs in de afvalwatersector.²⁵ Cijfers van Aquafin stellen dat veertien tot vijftien arbeidsplaatsen gecreëerd worden voor elk miljoen euro dat geïnvesteerd wordt in aannemingen van grote infrastructuur werken. Deze personeelsaantallen kunnen daarenboven vermenigvuldigd worden met een factor 2 omwille van werkgelegenheid bij studie bureaus, toeleveranciers, enz.²⁶ In een recent advies heeft de Minaraad een aantal aanbevelingen geformuleerd om de milieu-impact van deze investeringen verder te optimaliseren.²⁷

3.2.2 Biodiversiteitsbeleid

[29] **Natuur- en bosbeleid.** De Voedsel- en Landbouworganisatie (FAO, *Food and Agricultural Organisation*) van de Verenigde Naties stelde recent dat op wereldschaal 10 miljoen jobs gecreëerd kunnen worden door duurzaam bosbeheer.²⁸ Naast de ecologische meerwaarde en de tewerkstellingscreatie dragen bosbouwinvesteringen ook bij tot het klimaatbeleid, zowel op het vlak van mitigatie als adaptatie.²⁹

Het economisch potentieel van bosbouw (en de bijdrage als anticrisisbeleid) is eerder beperkt in Vlaanderen. Vanuit de Vlaamse overheid ligt de focus vooral op de uitbreiding van de bosoppervlakte in Vlaanderen. Bosbeleid vormt samen met het natuurbeleid het gros van het Vlaamse biodiversiteitsbeleid. Het biodiversiteitsbeleid is de tweede grootste post op de Vlaamse begroting – maar slechts een fractie van het waterbeleid (minder dan 1/5e). Hoewel eerder beperkt in omvang, kan ook hier het investeringsbeleid van de Vlaamse overheid gebruikt worden om de economie te ondersteunen tijdens de crisis.

25 Xavier Gellynck, Pieter Verhelst, 'Kosten en Baten van de wijzigende regulering in de watersector', hoorzitting Minaraad, 2 oktober 2007.

26 Op basis van informatie van het kabinet van de minister Leefmilieu.

27 Minaraad, Advies van 19 februari '09 over verantwoordelijkheden en bevoegdheden in het waterzuiveringsbeleid.

28 FAO, 'Forests and the global economy: 10 million new jobs', persbericht van 10 maart 2009.

29 Het verminderen van de uitstoot van broeikasgassen door ontbossing, vooral in ontwikkelingslanden (REDD, Reduced Emissions from Deforestation and Degradation in Developing Countries), is een belangrijk thema tijdens de internationale klimaatonderhandelingen.

3.2.3 *Hernieuwbare energie*

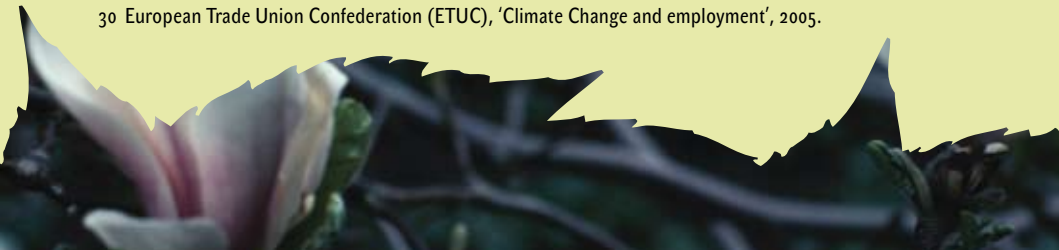
[30] **Meer eigen productie, milieuvoordelen en jobcreatie.** Na energiebesparing is investeren in hernieuwbare energie de tweede prioriteit om in de toekomst tot een duurzame energievoorziening te komen. De meervoudige voordelen zijn gekend:

- Verminderde energieafhankelijkheid (beperkte financiële middelen worden in ons land ingezet in plaats van weg te stromen naar de landen die fossiele brandstoffen verkopen).
- Milieuvoordelen zowel in het kader van het klimaatbeleid als voor de luchtkwaliteit.
- Investeren in hernieuwbare energie zorgt voor bijkomende jobs in ons land. De tewerkstellingscreatie van hernieuwbare energie is hoger dan bij klassieke energiebronnen:³⁰
 - » nucleair: 180 voltijdse jobs / TWh
 - » steenkool: 165 voltijdse jobs / TWh
 - » gas: 110 voltijdse jobs / TWh
 - » HE: 500 voltijdse jobs / TWh
- Investerings in hernieuwbare energie ondersteunen de marktontwikkeling in Vlaanderen van nieuwe toekomstgerichte technologieën.

Zonder overheidssteun zijn de meeste technologieën voor hernieuwbare energie vandaag nog niet concurrentieel met fossiele brandstoffen. In België komt de federale overheid tussen met een verhoogde fiscale aftrek, bijdragen in de kabel- of onevenwichtskosten, groenestroomcertificaten en een opkoopregeling aan waarborgprijzen voor de op het transmissienet geïnjecteerde groene stroom. De steun van het Vlaamse Gewest betreft, naast de ecologiepremie, eveneens groenestroomcertificaten en een opkoopregeling aan waarborgprijzen voor de op het distributienet geïnjecteerde groene stroom.

35

30 European Trade Union Confederation (ETUC), 'Climate Change and employment', 2005.

3.2.4 De banken inzetten voor een duurzaam en milieuvriendelijk investeringsbeleid

[31] **Duurzaamheidscriteria voor investeringsprojecten.** In vele landen, ook in België en Vlaanderen, moest de overheid tussenkomen om de banken te redden. Als tegenprestatie hebben sommige banken een overheidsvertegenwoordiger opgenomen in hun bestuursorganen. De overheden stellen ook voorwaarden om de financiële stabiliteit van de economie te herstellen. Zo worden de banken verondersteld om actief gebruik te maken van de overheidsgaranties die ze ontvingen. Dit betekent dat de banken leningen moeten blijven verstrekken aan ondernemingen om de economische activiteit te ondersteunen.

Met het oog op het garanderen van een economische relance gericht op duurzame ontwikkeling zou onderzocht moeten worden op welke manier milieucriteria meegenomen kunnen worden bij de investeringsstrategieën van de banken.³¹

3.3 Groene tewerkstelling

[32] **De rol van groene tewerkstelling.** Als duurzame oplossing uit de economische crisis wordt vaak verwezen naar de positieve bijdrage van 'groene jobcreatie'. Wat wordt hieronder verstaan? Volgens het milieuprogramma van de Verenigde Naties (UNEP, United Nations Environment Programme) dragen groene jobs bij tot de vermindering van de milieu-impact van bedrijven en economische sectoren, tot een niveau dat uiteindelijk binnen de duurzaamheidsgrenzen valt.³² Groene jobs komen voor in de landbouw, industrie, diensten en overheid en dragen bij tot de bescherming en het herstel van de kwaliteit van het leefmilieu.

De definitie van een 'groene job' is geen statisch noch een absoluut gegeven. Er bestaan gradaties in de milieubijdrage van bepaalde vormen van tewerkstelling. Arbeiders die aan een hybride wagen werken dragen minder bij tot de vermindering van de milieu-impact dan werknemers tewerkgesteld in openbaar vervoer. Bovendien evolueren milieutechnologieën en de gerelateerde tewerkstelling. Wat vandaag milieuvriendelijk is, is dit mogelijk morgen niet meer.

31 Dit voorstel wordt ook gemaakt door het Environmental Audit Committee van het Lagerhuis in het Verenigd Koninkrijk, 'Pre-budget Report 2008: Green fiscal policy in a recession', 16 maart 2009.

32 UNEP, 'Green Jobs: Towards decent work in a sustainable, low-carbon world', September 2008.

Reactie van VOKA

De economische crisis heeft een belangrijke impact op Vlaanderen. De activiteiten die ons de laatste decennia welvaart gebracht hebben staan onder druk. De basis voor een duurzaam herstel zijn gezonde overheidsfinanciën (opletten voor *deficit spending*) en een efficiënte overheid: meer mogelijk maken met minder. De crisis geeft een momentum voor verandering.

De kernvraag is hoe van dit momentum gebruik te maken zonder bijkomende kosten voor ondernemingen die al sterk onder druk staan en zonder bijkomende belastingen voor burgers.

De overheden kunnen optreden door bijvoorbeeld zelf te investeren (de overheid als publieke investeerder), maar nog belangrijker is een strategische focus door co-investering in O&O en PPS. De overheid kan ook de bedrijven ondersteunen door fiscale incentives te geven voor het vrijwaren en stimuleren van investeringen (bv. verhoging van investeringsaftrek).

Met betrekking tot leefmilieu zijn er belangrijke uitdagingen, onder meer op het vlak van waterbeleid (rioleringen), bodemsanering en hernieuwbare energie. De nadruk moet daarbij liggen op **investeringen** die op termijn zorgen voor nieuwe diensten en producten die winstgevend kunnen vermarkt worden door onze ondernemingen.

De overheid kan zelf ook een belangrijke rol spelen in het versnellen van

publieke en private investeringen door het verkorten van de termijnen voor de realisatie van overheidsopdrachten. In het bijzonder is de optimalisering van de MER-regelgeving voor snellere verguningsprocedures noodzakelijk.

Co-investeren in O&O is van cruciaal belang. De overheid moet daarbij echter consequent zijn en de nodige kansen bieden aan de technologie. We denken daarbij in het bijzonder aan de discussie over de 2de generatie biofuels (veldproeven met GGO-populieren). Indien gekozen wordt voor de ontwikkeling van deze biofuels moet het volledige ontwikkelingstraject uitgewerkt kunnen worden anders kan er geen terugverdieneffect gerealiseerd worden.

Duurzame en betaalbare energie is een van de kernuitdagingen voor het beleid. Het is duidelijk dat ons energiesysteem de volgende decennia sterk zal evolueren door de verdere uitbouw van het aanbod met onder meer hernieuwbare energie, verhoogde energie-efficiëntie, nieuwe toepassingen zoals elektrische en plug-in hybridevoertuigen, enz. Om te vermijden dat energie onbetaalbaar wordt, zal kostenefficiëntie aan de basis moeten liggen van de keuzes die gemaakt moeten worden. Er zal volop moeten geïnvesteerd worden in de volgende generatie elektriciteitsnetten (smart grids) die rendabele decentrale energiepductie mogelijk maakt in combinatie met de bestaande centrale productie en die de deur zal openen voor nieuwe diensten en toepassingen (bv. de elektrische auto).

UNEP benadrukt ook het belang van waardige jobs. Sommige banen zijn wel in principe ‘groen’, maar vaak niet in de feiten omdat er een negatieve milieu-impact is door onaangepaste praktijken. Een voorbeeld is het inzamelen van gebruikte toestellen om ze te recyclen (een groene job), terwijl ze in feite uitgevoerd worden naar Afrika waar ze niet de gepaste behandeling krijgen. Groene banen zijn per definitie niet altijd waardige banen. Ook hier is er het voorbeeld van de recyclageindustrie die effectief zorgt voor een vermindering van de milieu-impact, maar de banen zijn vaak vuil, gevaarlijk en kunnen een belangrijke gezondheidsimpact hebben. De tewerkstelling in deze sector is vaak onzeker en de lonen zijn er laag. Dit past niet in het opzet van groene jobs die moeten zorgen voor duurzame ontwikkeling.

[33] **Een waardige transitie.** De nood aan waardige groene jobs wordt weer-spiegeld in het voorstel van een ‘waardige of rechtvaardige transitie’. Hiermee wordt een volledig pakket aan maatregelen bedoeld met bijvoorbeeld opleiding voor werknemers die zich moeten omscholen, begeleiding van werknemers voor sectoren waar banen moeten sneuvelen, een veel gericht aanbod van opleidingen voor werklozen richting groene jobs. Andere belangrijke aspecten zijn het behoud van het systeem van sociale bescherming en de sociale dialoog.

[34] **Voorbeelden van duurzame groene jobs in Vlaanderen en België.**

- Het Federaal Planbureau heeft, op vraag van de federale en gewestelijke milieuoverheden, de energetische en economische impact geraamd van het Europese Energie- en Klimaatpakket voor België.³³ In een scenario waarbij de Europese emissiereductiedoelstelling van 20% in 2020 gerealiseerd wordt, zouden er 25.000 extra banen gecreëerd worden ten opzichte van het (*business as usual*) referentiescenario. Dit in de veronderstelling dat de extra inkomsten van het klimaatbeleid – uit de veiling van emissierechten en een CO₂-heffing – gebruikt worden om de loonkost te verminderen.³⁴
- De groene technologiesector groeide de voorbije jaren telkens met 25 procent en ondanks een vertraging dit jaar wegens de crisis, verwacht

33 Dat pakket vormt de praktische invulling van het besluit van de Europese Raad van maart 2007 om op Europees vlak precieze doelstellingen voor de uitstoot van broeikasgassen en hernieuwbare energiebronnen vast te leggen, namelijk de broeikasgasemissies met 20% verminderen tegen 2020, of zelfs een reductie van 30% indien een internationale klimaatwijzigingsovereenkomst kan worden bereikt, en het aandeel van hernieuwbare energiebronnen in het energieverbruik op 20% brengen tegen 2020.

34 Federaal Planbureau, ‘Impact van het Energie/Klimaatpakket op het Belgisch energetisch en economisch systeem’, Communiqué van 9 januari 2009.

Agoria, de federatie van de technologische industrie, dat de sector tegen 2020 ongeveer 40.000 werknemers zal tellen, tien keer meer dan nu.³⁵

WERKGELEGENHEID IN VLAANDEREN IN VTE	Technologische Industrie 2007		Technologische Industrie 2020
Wind	1.350	— +13% per jaar —>	7.000
Zon	400	— +25% per jaar —>	7.000
Bio-energie	600	— +20% per jaar —>	6.500
Andere	150	— +14% per jaar —>	800
Totaal direct	2.500		21.300
Totaal indirect	2.100		17.900
TOTAAL*	4.600		39.200

* Enkel O&O en productie HE technologie BRON - Agoria 2008

- Elke 100 miljoen euro die de overheid investeert in bouwprojecten, zorgt volgens de Vlaamse Confederatie Bouw voor 1600 tot 2000 manjaren werk, waarvan 800 à 1000 direct in de bouwbedrijven zelf en 800 à 1000 indirect. Het totale effect is eerder 1600 manjaren als het om weinig complexe nieuwbouw gaat, en 2000 als er bijvoorbeeld meer complexe renovaties aan te pas komen.³⁶

3.4 Milieuvriendelijk innoveren

[35] **De link tussen innovatie- en milieubeleid.** Een recente studie van de OESO (*Organisation for Economic Co-operation and Development*) bevestigt de stelling dat technologische innovatie kan bijdragen om de kostprijs van het milieubeleid te verlagen.³⁷ De OESO stelt echter vast dat er weinig kennis bestaat over de relatie tussen het milieubeleid en technologische innovatie. De onderzoekers hebben vastgesteld dat het milieubeleid wel degelijk stimulerend werkt voor technologische innovatie. Ze benadrukken dat andere factoren bepalend zijn om te zorgen voor de ontwikkeling van technologische innovatie die goed is voor het milieu. Factoren die innovatie aansturen in het algemeen zullen ook bijdragen aan het stimuleren van

39

35 Agoria, 'Groene technologiesector in 2020 goed voor 40.000 jobs', persbericht, 5 maart 2009.

36 Vlaamse Confederatie Bouw, 'Vlaamse Regering moet onmiddellijk 500 bouwerven lanceren', persbericht 3 februari 2009.

37 OECD, 'Environmental Policy, Technological Innovation and Patents', 2008.

milieuvriendelijke innovatie. Het gaat dan om macro-economische stabiliteit, goed werkende kapitaalmarkten, de 'openheid' van een economie, de kwaliteit van het onderwijsstelsel.

Toch zijn er op het vlak van milieu-innovatie een aantal specifieke bezorgdheden waarmee rekening moet gehouden worden. Die hebben te maken met twee externaliteiten, een positieve externaliteit gelieerd aan innovatiebeleid en een negatieve milieu-externaliteit. De eerste heeft betrekking op het feit dat bedrijven of instellingen die innoveren zelf de volledige kost moeten dragen, terwijl daarna ook anderen er hun voordeel mee kunnen doen. Zonder overheidsinterventie (bijvoorbeeld via patentbescherming) zal er dus minder dan optimaal geïnoveerd worden. Ook het mechanisme van de negatieve milieu-externaliteiten is gekend. Vervuilers strijken een hogere winst op omdat ze niet de volledige milieukost moeten betalen. De milieukost wordt op de samenleving afgewenteld ('geëxternaliseerd'). Dit betekent dat, zonder overheidstussenkomst, innovatie zal bijdragen tot ontwikkelingen die meer vervuilend zijn dan indien de volledige kost van de milieu-impact zou aangerekend worden.

[36] **Innovatie die optimaal bijdraagt aan milieubescherming.** Indien vanuit de overheid het innovatiebeleid naar voor wordt geschoven als een van de oplossingen om op milieuvriendelijke wijze uit de economische crisis te geraken, dan kan er best rekening gehouden worden met de volgende randvoorwaarden:

- Zorgen voor een betere afstemming van het milieu- en innovatiebeleid. In vele landen, en ook in Vlaanderen, zijn verschillende ministers bevoegd voor het innovatie- en voor het milieubeleid. De beleidsdoelstellingen van beide zijn verschillend. Het is onwaarschijnlijk dat via één instrument of maatregel zowel de positieve innovatie-externaliteiten als de negatieve milieu-externaliteiten aangepakt kunnen worden. Dit maakt dat een goede coördinatie tussen beide beleidsdomeinen noodzakelijk is.
- De overheid moet ervoor zorgen dat verschillende technologische opties zich ontwikkelen. Enerzijds beschikken overheden over beperkte financiële middelen. Het is evenmin mogelijk voor de overheid om toekomstige technologische ontwikkelingen perfect in te schatten. Anderzijds bestaat het gevaar van technologische 'lock in'; er moet vermeden worden dat de overheid alles inzet op een technologie die later verkeerd blijkt te zijn (*picking the losers*). Daarom is het overheidsbeleid best 'technologieneutraal' en moet het milieubeleid zo kort mogelijk aansluiten bij de milieudoelstellingen zelf.

[37] **Duurzame transities plannen.** Wat kunnen we leren van de literatuur en pilootprojecten rond transitie management en systeeminnovatie? Initiatieven rond transitie management vertrekken van de vaststelling dat de huidige maatschappij in diverse sectoren en domeinen (landbouw, verkeer en vervoer, waterbeheer, energievoorziening, bouwsector en gezondheidszorg) worstelt met hardnekkige, langsepende problemen van 'onduurzaamheid' die alleen door middel van transities op te lossen lijken te zijn. Voor het bewerkstelligen van die transities zijn tal van samenhangende 'systeeminnovaties' nodig: vernieuwingen op het niveau van technologieën, regels en organisatievormen. Een bekende transitie uit het verleden was

Reactie van Boerenbond

In Europa is minstens de helft van het grondareaal in landbouwgebruik. Dit heeft een belangrijke invloed op de bodem, de lucht, het water en de biodiversiteit in Europa. De landbouwsector is zich ten zeerste bewust van het belang om dit natuurlijke kapitaal zowel kwalitatief als kwantitatief op niveau te houden. Waar mogelijk wordt ernaar gestreefd dit niveau te verbeteren, om de eigen productiviteit toekomstgericht veilig te stellen en de maatschappelijke verwachtingen hierover in te lossen. Dit vraagt echter een gezonde bedrijfseconomische situatie. En juist die situatie komt door de huidige crisis onder druk te staan. De economische crisis leidt immers tot een grotere prijsgevoeligheid van de markt. Dit zet druk op de prijzen en marges en laat zich scherp voelen in de land- en tuinbouw. De noodzaak om de kostenstructuur van de productie drastisch te reduceren weegt zwaar op onze bedrijven. In een streven naar enerzijds een hogere bedrijfsrendabiliteit en anderzijds een meer duurzame landbouw kunnen in de huidige situatie milieuvriendelijke investeringen en innovatie leiden tot een kostenefficiënt behoud en versterking van het natuurlijke kapitaal waarmee in de sector wordt omgegaan.

Het Europese Gemeenschappelijk Landbouwbeleid heeft dit al langer begrepen. Via het plattelandsbeleid en het landbouw investeringsfonds wordt in de sector al vele jaren geïnvesteerd om de randvoorwaarden op een kostenefficiënte manier na te leven en de sector te stimuleren om verder te gaan dan de wettelijke vereisten. Of het nu gaat om investeringen in emissiearme stallen of waterzuivering, initiatieven in het kader van erosiebestrijding of agrarisch natuurbeheer, telkens nemen Europa, Vlaanderen en de sector een deel van de investeringen of kosten op zich. De opeenvolgende hervormingen van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid pikken steeds meer in op de maatschappelijke verwachtingen en nieuwe uitdagingen. Zo worden de komende jaren extra middelen uit de rechtstreekse steun aan de landbouw vrijgemaakt om in te zetten op bestrijding van en aanpassing aan de klimaatverandering, voor biodiversiteit, waterbeheer en hernieuwbare energie. Het Europese herstelplan zal deze inspanningen nog verder versterken.

de transitie van steenkool naar aardgas als belangrijkste energiedrager. Dit vergde systeeminnovaties voor aardgaswinning en distributie, woningbouw en de ontwikkeling van (huishoudelijke) apparatuur.

Transities duren vaak lang, tot zelfs meerdere generaties, en vergen de steun en inzet van bedrijven, maatschappelijke organisaties, kennisinstellingen en burgers, als onderdelen van maatschappelijke netwerken. De afgelopen jaren is men zowel wetenschappelijk als in het beleid druk bezig met het experimenteren met nieuwe vormen van sturing speciaal gericht op deze transities naar duurzaamheid, onder de noemer transitie management.³⁸

3.5 Milieuvriendelijk consumeren

[38] **Consumptiegedrag beter begrijpen.** In een voorgaande paragraaf (3.1.2) werd aangetoond dat de overheid het aanbod van milieuvriendelijke en energiezuinige producten kan aanmoedigen en zelfs sturen. Het stimuleren van de aankoop van milieuvriendelijke producten is een onderdeel van de meeste anticrisisplannen. Dit betekent echter niet dat de consumenten dergelijke producten ook effectief zullen kopen. Zo stopte Volkswagen bijvoorbeeld in 2005 met de productie van de zuinigste personenwagen op de markt (de Lupo 3L) omdat er onvoldoende vraag naar was.³⁹ Vele huishoudens kunnen via een aantal eenvoudige ingrepen (isolatie, spaarlampen, enz.) aanzienlijke besparingen realiseren op hun energiefactuur, maar toch gebeurt dit al te vaak niet. Het consumptiegedrag van mensen is een complex proces. Het wordt bepaald door vele sociale, economische, culturele, politieke en andere factoren die mekaar bovendien beïnvloeden. Het inkomensniveau is een belangrijke factor, maar verklaart niet alles. Huishoudens met gelijkaardige inkomens kunnen een aanzienlijk verschil

38 In het kader van het Steunpunt Duurzame Ontwikkeling onderzoekt Erik Paredis (UGent) of het mogelijk is om een dergelijke benadering ook in Vlaanderen in te zetten.

Meer info: http://www.steunpuntdo.be/SDO_onderzoeksprojecten.proj6.htm

39 De Lupo 3L was de eerste in serie geproduceerde wagen die minder dan 3 liter per 100 km verbruikte.

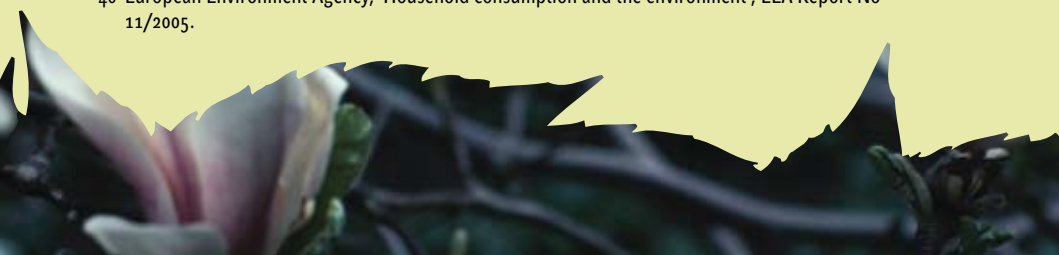
lende milieu-impact hebben afhankelijk van de gekozen levensstijl. In een rapport van het Europees Milieuagentschap wordt ook gewezen op het belang van het keuzeproces en de sociale aspecten van specifieke consumptiepatronen:

“Understanding consumption patterns also means understanding how individuals make choices. At an individual level our consumption patterns are shaped by our needs, abilities and opportunities. Consumption patterns are also shaped by a desire to identify with groups that define themselves in a variety of ways. An important factor that shapes our opportunity to consume is the goods and services supplied by the producers and how these are advertised.”⁴⁰

[39] **Milieuvriendelijke consumptiepatronen stimuleren.** Het uitvallen van de consumptie is een belangrijk symptoom van de economische crisis. Het aanzwengelen van de private consumptie is dan ook een van de mogelijke maatregelen. Vanuit een duurzaamheidsvisie moet er echter op gelet worden dat deze consumptieaansporing niet ongedifferentieerd gebeurt. Het is aangewezen dat de overheid actief milieuvriendelijke en duurzame patronen stimuleert. Zoals hierboven aangegeven moet hierbij wel rekening gehouden worden met de complexe economische, sociale en culturele factoren die het consumptiegedrag beïnvloeden. Een maatregel die perfect in dit kader past is het sneller normeren van producten zoals beschreven in § [24]. Ook kan nog sterker ingezet worden op informatieverbreiding aan consumenten. Hieronder worden twee voorbeelden van dergelijke maatregelen toegelicht.

[40] **Slimme energiemeters (en slimme netten).** Een voorbeeld van een maatregel om duurzaam consumeren te stimuleren is het installeren van slimme energiemeters. Het verbruik van energie (zoals elektriciteit en gas) door huishoudens gebeurt erg onbewust. Het is quasi onzichtbaar. Er wordt amper stilgestaan bij het aanschakelen van licht of het gebruik van een elektrisch toestel. Zeer veel toestellen verbruiken zelfs elektriciteit als ze niet in gebruik zijn (sluimerverbruik). Slimme energiemeters kunnen burgers instant informeren over het energiegebruik van hun activiteiten. Een hoger bewustzijn moet leiden tot een lager verbruik.

⁴⁰ European Environment Agency, ‘Household consumption and the environment’, EEA Report No 11/2005.

Slimme energiemeters moeten het op termijn ook mogelijk maken om de energieprijs af te stemmen op vraag en aanbod in *real time*. Activiteiten met groot energiegebruik, zoals kleren wassen of drogen, kunnen dan bijvoorbeeld uitgesteld worden tot een tijdstip waarop de vraag naar energie lager is of het aanbod hoger, zoals weerspiegeld wordt door de energieprijs. Dit systeem kan ook gebruikt worden om de energievraag aan te passen aan de schommelingen in de productie van hernieuwbare energie.

Steeds meer blijkt het elektriciteitsnetwerk een cruciale factor te zijn om de ambities inzake hernieuwbare energie te kunnen waarmaken. Het is de verantwoordelijkheid van de overheid om hier sterk sturend op te treden.⁴¹

[41] **Betere informatie over milieuvriendelijke producten.** Een andere maatregel die ingezet kan worden is het verstrekken van betere informatie. Een voorbeeld hiervan is het 'Nelli'-project van de Vlaamse overheid. Dit project wil de consumenten informatie verstrekken over milieuvriendelijke schoonmaakmiddelen, droogkasten en lampen. Uit onderzoek blijkt dat veel consumenten milieubewust willen shoppen, maar het (nog) niet doen. Herkent u het aanbod van milieuvriendelijke producten in de winkelrekken?

Via dit project wil men consumenten de weg wijzen naar milieuvriendelijke producten en ze aansporen om eens op een andere manier naar het prijskaartje te kijken. Producten zijn immers meer dan hun prijs alleen. Milieuverantwoorde producten leveren allerlei voordelen op die niet meteen in de geldprijs uitgedrukt worden, maar die men wel kan voelen in de portemonnee. Heel wat milieuverantwoorde producten drukken de gebruikskosten, belasten het milieu minder en zijn beter voor de gezondheid.⁴²

41 De Vlaamse overheid heeft dit opgepikt in het project 'Groen stedengewest' van Vlaanderen in Actie.

42 Deze campagne wordt gecoördineerd door de OVAM en is een samenwerkingsverband tussen de overheid, producenten, winkelketens en milieu- en verbruikersorganisaties.

Nelli-website: <http://www.nelli.be/index.html>

Kliniekstraat 25, 4de verdieping, 1070 Brussel
tel. 02 558 01 30 – fax 02 558 01 31
info@minaraad.be ♦ www.minaraad.be